

GRÜLL TIBOR

Szobrok a görög és római közkönyvtárakban

Az antik könyvtárakra vonatkozó feliratok és irodalmi emlékek nem hagynak kétséget afelől, hogy ezen épületek díszítésére az építetők legalább annyi figyelmet és pénzt fordítottak, mint az ott elhelyezendő könyvekre. Az ephesosi Celsus-könyvtár dedikációjában, amit a bejárat fölött helyeztek el, a következőket olvashatjuk: Τὴν Κελσιανὴν βιβλιοθήκην κατασκεύασεν ἐκ τῶν ἰδίων σὺν πάντι τῷ κόσμῳ καὶ ἀναθημασι καὶ βιβλίοις. (A Celsus-könyvtárat saját költségén állította a teljes díszítéssel, szobrokkal és könyvekkel.)¹ Mint az a felsorolásból is kitetszik, a könyvek egyenesen az utolsó helyre kerültek az épület és annak díszítményei mögött.

A κόσμος (díszítmény) kifejezés egyébként valószínűleg azokra az építészeti ornamentekre vonatkozik, amelyeket csaknem valamennyi könyvtár esetében alkalmaztak. Mint azt a sevillai Isidorus írja:²

„Peritiores architecti neque aurea lacunaria ponenda in bibliothecis putent neque pavimenta alia quam Carysteo marmore quod auri fulgor hebetat.” (A befutottabb építészek már más mennyezetet és padlózatot nem is akarnak csinálni a könyvtárakban, csak karystioni márványból valót, ami az arany fényével vetekszik).

A többé-kevésbé épen fennmaradt és feltárt antik könyvtárépületek valóban luxuskivitelben készültek.³ A 130 körül Athénban épült Hadrianus-sztoa és az abban elhelyezett bibliothéka Pausanias szerint a császár legnagyobb ajándéka volt az athénieknek,⁴ száz frígiai márványból faragott oszlopából azonban egyetlen egy sem maradt ránk.⁵ A könyvtárak fontos tartozékai voltak a porticusok is, mint a társa-

¹ PLATTHY, J.: *Sources on the Earliest Greek Libraries*. Amsterdam, 1968. Nr. 128–129.

² ISIDORUS: *Etymologiae* VI,11,2. A sevillai Isidorus e szöveghelye azért is rendkívül fontos, mert a középkor elsősorban ezen keresztül ismerte az antik könyvtárakat.

³ MAKOWIECZKA, E.: *The Origin and Evolution of the Architectural Form of Roman Library*. Warszawa, 1978. 109.

⁴ PAUSANIAS: *Descriptio Graeciae* I,18,9: καὶ οὐκ ἴματα ἐνταῦθα ἐστὶν ὀρόφῳ τε ἐπιχρῶν καὶ ἀλαβάστρω λίθῳ, πρὸς δὲ ἀγάλμασι κεκοσμημένα καὶ γραφαῖς. κατὰκειται δὲ ἐς αὐτὰ βιβλία (Vannak itt aranyozott és alabástrom kővel készített tetővel, szobrokkal és képekkel feldíszített épületek: ezekben könyvek találhatóak).

⁵ SISSON, M. A.: *The Stoa of Hadrian at Athens* = *Bulletin of the British School of Archeology at Athens* [BSA], 11 (1929). 50–72.

sági élet hagyományos központjai. Egy mylasai dedikációs felirat is külön kiemeli a „könyvtár körül épült korinthusi oszlopokat”.⁶

A római könyvtárak belső kialakításának legszembetűnőbb jellegzetességei a fali üregekbe elhelyezett tárolószekrények (loculamenta, armaria) voltak.⁷ Seneca szerint a gazdagok mértéktelen luxuriájukban citrusfából vagy elefántcsontból készítetik könyvszekrényeiket, amelyek gyakran a plafonig érnek.⁸

A fentebb idézett ephesusi feliratban a κόσμος mellett szerepel még az ἀναθήμα kifejezés is, ami szó szerint „felállított vagy felszentelt dolgot” jelent. Valószínű azonban, hogy itt egyszerűen „szobor” értelemben használták, a könyvtárak díszítésének ugyanis ez volt a legelterjedtebb módja. Ezt igazolja egy Volsiniiből előkerült töredékes felirat is, amelyben egy magasrangú katonatiszt a városnak bybliothecam a solo [—]mque libris et statuis [—/t]estamento dedit (könyvtárat és (. . .)-t könyvekkel és szobrokkal együtt adományozott végrendeletében) (CIL XI, 2704b). A következőkben a görög és római nyilvános könyvtárakban felállított szobrokról valló irodalmi és régészeti testimoniumokat fogom közelebbről megvizsgálni.

I. Istenszobrok

Konkrét adatok híján is valószínű, hogy az első könyvtárak, ill. archívumok Görögországban is templomokban és az azokhoz szorosan kapcsolódó épületekben jöttek létre.⁹ Szerepet játszhatott ebben egyiptomi hatás is,¹⁰ de legfőképpen az a védelem, amely a temenoszon (felszentelt szentélykörzeten) belül elhelyezett értékeket megillette. Márpedig a könyv, különösen ha híres alkotó kifogástalan szövegű példányáról volt szó, igen nagy értéket jelentett.¹¹

⁶ PLATTHY: *i. m.* Nr. 136. προυποκειμένους [- -] κορινθίους ἐξυστραμμέν[ου]ς τὴν περὶ τὴν βιβλιοθήκην (A könyvtár közvetlen környékén csavart (?) korinthusi oszlopok találhatóak).

⁷ WENDEL, C.: *Der antike Bücherschrank*. Göttingen, 1943. (Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Kl. Jahrg. 1943. 7.) 267–299. — MAKOWIECZKA: *i. m.* 102.

⁸ SENECA: *De tranquillitate animi*. 9,6–7; vö. ULPIANUS: *Digesta*. 32,52,7,2. (eborea bibliotheca, elefántcsont könyvtár).

⁹ POSNER, E.: *Archives in the Ancient World*. Cambridge, 1972. 104. skk. (A hellénisztikus Athénben a Métróon volt az első állami levéltár.) Egy templomi könyvtárat ismerünk Andaniából is, l. DITTENBERGER: *Sylloge Inscriptionum Graecarum*. Nr. 736, 13–16. — PLATTHY: *i. m.* Nr. 103. (i. e. 92-ben keletkezett felirat)

¹⁰ Wendel szerint ebben a közvetítő a görögök felé az alexandriai Serapeion volt, amely egyértelműen tükrözi az egyiptomi templom-könyvtárak építészeti hatását. L. WENDEL, C.: *Die bauliche Entwicklung der antiken Bibliothek*. In: Kleine Schriften zum antiken Buch- und Bibliothekswesen. Köln, 1947. 144–166. — Az egyiptomi templom-archívumokhoz: WESSETZKY, V.: *Die ägyptische Tempel-Bibliothek = Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*. 100 (1973). 54–59. — A Serapeion topográfiajához: ROWE, A. — REES, B. R.: *The Great Serapeum of Alexandria = Bulletin of the John Rylands Library* (BRL) 39. (1956/57). 491–495.

¹¹ Egy déloszi felirat szerint (l. PLATTHY: *i. m.* Nr. 111) az androsziak kincsesházában, egy háromszögletű thékában őrizték Alkaios műveit. Az antik könyvárakról l. KLEBERG, T.: *Buchhandel und Verlagswesen in der Antike*. Darmstadt, 1969. 14–15 (görög), 56–58 (római árak).

Az I. Attalos (241–197) által alapított, majd II. Eumenéstől (197–159) továbbfejlesztett pergamoni könyvtár – az egyetlen régészetileg is feltárt hellénisztikus könyvtár – szorosan egybeépült a mellette álló Athéna-szentéllyel.¹² A templom északi részéhez egy négy helyiségből álló építmény csatlakozott. A legkeletebbre fekvő terem nagyobb volt, mint a többi (13,53 × 15,95 m), s ez az eltérés nemcsak a nagyságban, hanem a másik háromtól elütő belső berendezésben is megnyilvánult. Három oldala mentén ugyanis egy 90 cm magas és 1 m széles pódium futott körbe, ami az északi falnál, pontosan a bejáratnál szemben kiszélesedett (2,74 × 1,05 m). Ez az emelvény volt annak a kolosszális Athéna-szobornak a talapzata, amit a terem előtti csarnokban találtak meg 1880-ban, más szoborbázisokkal együtt, melyekről a III. fejezetben esik szó.¹³

A szobor az i. e. 2. században készült, kb. egyharmadára kicsinyített szabad utánzata az athéni Parthenonban álló Pheidias-féle Athéné szobornak.¹⁴ Bár az erről készült másolatok nem voltak ritkák, különösen a kis-ázsiai területeken nem,¹⁵ a pergamoni kópia művészettörténeti jelentősége mégis kiemelkedő. A 3,5 m magas szoboralak Pheidias művének legnagyobb ránk maradt másolata, s noha az istennő attribútumai (a pajzs, a kígyó, a lándzsa és a kezében tartott Niké-szobor) hiányoznak, ez is egyike azon két fennmaradt alkotásnak, melynek talapzata az eredeti alatt álló relief töredékét is megőrizte.¹⁶ A szobor egyben annak is szemléletes bizonyítéka, hogy az Attalidák szoros kapcsolatban lehettek Athénnel, amit kultúrpolitikájukban is kifejezésre juttattak.¹⁷ Ennek a politikának egyik legfontosabb alapja pedig – amint azt a szobor felállításának helye is demonstrálja – éppen az Athéné-templom mellett épült könyvtár lehetett.

Az istennő szobrai egyébként gyakran jelennek meg római-kori könyvtárakban is – ugyan némileg megváltozott funkcióban. Az i. sz. 1. században az idősebb Plinius még látta a palatinusi Apollón-templomban felállított és Delphoiból odavitt

¹² Régészeti adatok: CONZE, A.: *Die pergamenische Bibliothek*. (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. 1884). 1259–1270. – BOHN, R.: *Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros*. Berlin, 1885. 56–72. (Altertümer von Pergamon [AvP] II,1.)

¹³ A szobor publikációja: WINTER, F.: *Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs*. Berlin, 1908. Nr. 24., 33–46. Taf. VIII, Beibl. 2.3. (AvP VII,1)

¹⁴ GERNAND, M.: *Hellenistische Peplosfiguren nach klassischen Vorbildern*. Athenische Mitteilungen. 90 (1975). 17–24. 23. Anm.1.: „Die pergamenische Parthenos wird meist um die Mitte des 2. Jhs. v. Chr. in die ersten Regierungsjahre Eumenes II datiert, wegen ihrer starken stilistischen Ähnlichkeit mit den Figuren des Grossen Frieses.” Az utóbbihoz vö. PFANNER, M.: *Bemerkungen zur Komposition und Interpretation des grossen Frieses von Pergamon* = *Archäologische Anzeiger*. 1979. 46–57.

¹⁵ PRAG, A. J. N. W.: *New Copies of the Athena Parthenos from the East*. In: Parthenon-Kongress. Basel, 1982. Bd. I. (Mainz 1984), 182–187. Notes: Bd. II. 406–408. – A Parthenos-szobor ugyanilyen népszerű volt a kis-ázsiai hellénisztikus pénzeken is.

¹⁶ Ezzel nagyban hozzájárult az eredeti rekonstrukciójához. L. LEIPEN, N.: *Athena Parthenos. A Reconstruction*. Toronto, 1971. Nr. 21. 7. (fig. 64.)

¹⁷ SCHAILLES, H. J.: *Untersuchungen zur Kulturpolitik der pergamenischen Herrscher im dritten Jahrhundert vor Christus*. Tübingen, 1985. 54. Anm. 338. (Mitteilungen des Deutsches Archäologisches Institut, Istanbul. 36.)

bronz Athéné-szobrot, ami az ottani könyvtárat díszítette.¹⁸ Az 1901-ben a numidai Timgadban feltárt 3. századi alapítású könyvtárban az azonosítást végző Pfeifer szerint¹⁹ a bejáratnál szembeni nagyobbik, oszlopokkal díszített falifülkében szintén Minerva szobra állt, melynek töredékét a közelben sikerült megtalálnia.²⁰ Ebben az időben az istennő szobrai már eredeti funkciójukat veszített díszek csupán, melyeknek „szekularizációja” az 1. században indul meg: Traianus Bibliotheca Ulpiajával ugyanis megjelennek az első nem templom mellé épült közkönyvtárak is.²¹ A principátus időszakában a római bibliothékák — hellénisztikus mintákat követve — tipikus szentély-könyvtárak voltak. Augustus palatinusi Apollón-temploma, a Porticus Octaviae (ami Juppiter Stator és Juno Regina templomait zárta magába), majd a későbbiekben Tiberius Augusta-temploma, vagy Vespasianus Templum Pacisa mind ezt az irányvonalat követték. Gellius Tiburban, a Hercules Victor templomával egybeépült könyvtárban talált értékes kéziratokra a 2. század második felében.²² Talán Alexander Severus volt az utolsó császár, aki a Pantheonban állíttatta fel könyvtárát,²³ a 3. század első felében.

Itt azonban már maguk a templomok is az őket alapító császárok kultuszát szolgálták, végső soron pedig a Birodalom nagyságát és gazdagságát voltak hivatva reprezentálni.²⁴ Nem véletlen, hogy a könyvek jelentős részét is Görögországból szállították oda,²⁵ s az épületek, azoknak díszítése is a hadizsákmányokból (spolia) került ki.²⁶ A legfontosabb kultuszszobor is természetesen magát a császárt kellett hogy ábrázolja.

¹⁸ *Naturalis Historia*. 7,210. — H. Tiersch szerint ez az Athéné-szobor a kettős könyvtár görög részlegében, míg Augustus Apollón-szobra a latin gyűjteményben kapott helyet. L.: *Die Athena Areia des Pheidias und der Torso Medici in Paris*. Göttingen, 1938. 254. (Bővebben a II. fejezetben.)

¹⁹ PFEIFER, H. F.: *The Roman Library at Timgad*. *Memoirs of the American Academy in Rome*. 9 (1931). 156.

²⁰ PFEIFER: *i. m.* 161. — Hivatkozik CAGNAT, R. munkájára: *Carthage, Timgad, Thébessa*. Paris, 1909. 105. (Sajnos a művet nem sikerült megszereznem.)

²¹ WENDEL is szükségesnek tartja a megkülönböztetést a templom mellé és a templom nélkül épített könyvtárak között, l. *Bauliche Entwicklung*. . . , 155.

²² *Naturalis Historia* 19,5; 9,14 — a könyvtár alapításának idejét nem ismerjük.

²³ L. Julius Africanus papirusztöredékét (KESTOI: *Oxyrynchus Papyri*. III. 142 — PLATTHY: *i. m.* Nr. 12.).

²⁴ WENDEL: *Bauliche Entwicklung*. . . 149.

²⁵ ISIDORUS: *Etymologiae*. VI,5,1 — *Naturalis Historia*. 7,115 — CALLMER, Ch.: *Antike Bibliotheken*. *Opuscula Archaeologica*. III. (Lund, 1944). 154. stb.

²⁶ Octavianus a dalmáciai győzelem hadizsákmányaiából (i. e. 33) emelte a Porticus Octaviae-t és az ott elhelyezett könyvtárat (Cassius Dio, XLIX,43,8), de még előtte Metellus is ezen a helyen állította ki Macedóniából hozott műkincseit (Velleius Paterculus I,11,3). Vespasianus a Béke Templomát 75-ben emelte, s a zsidó háborúban szerzett spoliумokkal díszítette (Josephus FLAVIUS: *Bellum Judaicum*. VII,5,7. — vö. SUETONIUS: *Vespasianus*. 9,1)

II. Császárszobrok

Az elsősorban kultikus jelleggel feállított hellénisztikus-kori istenszobroktól az uralkodó személyes hatalmát és „védnökségét” kifejező császárszobrokig való átmenetet legjobban Augustus példáján szemléltethetjük. Az actiumi győzelem után, i. e. 28. október 9-én avatták fel a Palatinuson azt a templomot, amelyet Augustus egy haruspicium (állati bélből történő jóslat) alapján Apollónnak szentelt fel.²⁷ A templom közvetlen közelében, egy porticusban kettős – görög és latin részleggel rendelkező – könyvtárat is berendeztek.²⁸ Két 4. századi scholionból értesülünk arról, hogy Caesar in bibliotheca statuum sibi posuerat habitu ac statu Apollinis (a császár a könyvtárba egy szobrot állított fel magáról, Apollón öltözetében és testtartásában) (Pseudo-Acro Horatius *Epistolae* I,3,17-hez fűzött magyarázata.); illetve et tangit (sc. Vergilius) Augustum, cui simulacrum factum est cum Apollinis cunctis insignibus (itt – ti. Vergilius – Augustusra is céloz, akinek szobrát Apollón minden jelvényével készítették el) (Servius Vergilius *Eclogae* IV,10-hez fűzött magyarázata). A szobor ikonográfiai típusának megállapítására számos kísérlet történt.²⁹ A kutatók egy jelentős része azonban, minthogy a szobor a templomon kívül, a könyvtárként funkcionáló porticusban volt elhelyezve (vö. Propertius II, 31, 5–6), azt feltételezi, hogy a császár magát a Μουσουργής (múzsavezető, vagy a κithαρῶδός kithara-énekes) alakjában ábrázoltathatta.³⁰ Ezt a szobortípust láthatjuk egyébként az actiumi győzelem emlékére vert egyik denariuson is.³¹

A temenosz-terület és a könyvtár kialakításában Zanker szerint a pergamoni és alexandriai példákat követte Augustus.³² A szobor ily módon része lett a hivatalos császári kultúrpropagandának: híven tükrözi az „apollóni éra” megszületését,³³ másrészt mint istenszobor, biztosítja a „védnökséget” a temenoson belül elhelyezett könyvtár felett.

Ezeknek az épületeknek fontos kulturális szerepük mellett a későbbiekben is feladata volt a császári kultusz ápolása. Erre vonatkozóan igen érdekes dokumentumokat tudunk felmutatni. Tacitus tudósítása szerint (*Annales* II,83) 19-ben a sze-

²⁷ Cassius Dio XLIX,15,5, – HORATIUS: *Epistolae*. I,3,17 – PLINIUS: *Naturalis Historia*. 7,210 sb. – Az eddigi legjobb összefoglalás, a legbővebb szakirodalommal: ZANKER, P.: *Der Apollontempel auf dem Palatin*. Ausstattung und politische Sinnbezüge nach der Schlacht von Actium. In: *Città e architettura nella Roma imperiale*. Copenhagen, 1983. 21–40. (Analecta Romana Instituti Danici. Suppl. X.)

²⁸ Suetonius: *Augustus*. 28,3: „addidit (sc. Augustus) porticus cum bibliotheca Latina Graecaque” (Augustus) hozzátett még egy oszlopcsarnokot is, latin és görög könyvtárral. – CASTAGNIOLI, F.: *Sulla biblioteca del tempio di Apollo Palatino*. Rendiconti della Accademia dei Lincei [RAL] 4 (1949) 380–382.

²⁹ ALFÖLDI, A.: *Die zwei Lorbeerbaume des Augustus*. Bonn, 1973. 53. skk. (Antiquitas, Reihe III. Bd. 14.) – ZANKER: *i. m.* 37. Anm. 12.: „Die Überlieferung ist problematisch. Das klassizistische Augustusbildnis kann leicht zu einer entsprechenden Auffassung geführt haben.”

³⁰ EISENHUT, W.: *Die Einleitungsverse der Elegie IV 6 des Propertius* = *Hermes* 84 (1956) 121–128.

³¹ ZANKER: *i. m.* 31–32. Anm. 47.

³² ZANKER: *i. m.* 24, 32.

³³ ZANKER, P.: *Augustus und die Macht der Bilder*. München, 1987. 57–60. – KELLUM, B.: *Sculptural Programs and Propaganda in Augustan Rome*. The Temple of Apollo on the Palatine. In: *The Age of Augustus*. Providence, 1985. 169–176.

nátus döntése alapján a palatinusi Apollón-templom könyvtárában helyezték el az elhunyt Germanicus képmását:

„Cum censetur clipeus auro et magnitudine insignis inter auctores eloquentiae, adseveravit Tiberius solitum paremque ceteris dicaturum: neque enim eloquentiam fortuna discerni, et satis inlustre, si veteres inter scriptores habetur.” (Mikor egy hatalmas aranypajzsot javasoltak neki felállítani az ékesszólás nagyjai között, Tiberius kitartott amellett, hogy csak szokásosat s a többivel egyformát fog állíttatni, mert az ékesszólást nem rang szerint osztályozzák, és elegendő kitüntetés, ha a régi szerzők közé sorolják. — Borzsák István ford.)

Nem is csoda, ha Tiberius belement a dologba, hiszen ekkor már Augustus képmása is ott állt a többi szónok-kiválóságok, pl. Hortensius, imagói között (vö. *Annales* II,37). Szerencsénkre az 1947-ben Maglianóban (az etruszk Hebában) talált felirat³⁴ a szenátusi határozatnak ezt a részét is pontosan közli velünk:

„Utique in Palatio in porticu quae est ad Apollinis, in eo templo in quo senatus haberi solet, [inter imagines virorum in]lus (t)ris ingeni Germanici Caesaris et Drusi Germanici, patris eius natural[is, fratrisq(ue)] Ti. Caesaris Aug(usti), qui ipse quoq(ue) fecundi ingeni fuit, imagines ponantur supra capita columna[rum eius fas]ti[ti] quo simulacrum Apollinis tegitur.” ([A szenátus elhatározta], hogy a Palatinuson, az Apollón-szentélynél levő oszlopcsarnokban, abban a templomban, amelyben a szenátusi üléseket szokták tartani, a férfiak képmásai közé a kiváló tehetségű Germanicus Caesar és Drusus Germanicus, az ő vér szerinti atyja, Tiberius Caesar Augustus testvére, aki maga is nagy tehetséggel volt megáldva, képmásai annak az oszlopfőnek a tetejére tétessenek, amely Apollo képmását takarja.)

Germanicus imago clipeatája, másnéven pajzsképe tehát az oszlopfők fölé került abban az épületben, ahol Apollón(-Augustus) szobra állt. Propertius leírása alapján azt is biztosra vehetjük, hogy ezek a medaillon-képek a könyvtárban voltak elhelyezve.³⁵ A szakirodalomba sokáig vita folyt arról, hogy pontosan milyen formában is képzelhetjük el ezeket a díszítményeket.³⁶ A Torre Annunziatában feltárt Villa Oplontis freskói nem hagynak kétséget afelől, hogy a pajzsképeket viszonylag nagy magasságban, a bejárat közelében szokták a falra vagy az oszlopokra függeszteni.³⁷ A Tabula Hebana szerint — és ez sem kevésbé figyelemre méltó — Augustus és Germanicus, csakúgy mint az ott szereplő valamennyi kiválóság, fecundum ingenium (gyümölcsöző tehetsége) miatt kapott helyet a könyvtárban. Ezt a szokást még a 3. században is megtartották: ha hihetünk a *Historia Augusta* tudósításának, Numerianust (283–284) egy beszéde miatt szintén szoborral tisztelte meg a szenátus az Ulpia-könyvtárban.³⁸

³⁴ OLIVER, J. H. — PALMER, R. E. A.: *Text of the Tabula Hebana* = American Journal of Philology [AJPh] 75 (1954). 225–249. Az idézett szövegrész: 227, 1–4. sk.

³⁵ LAST, H.: *The Tabula Hebana and Propertius II 31*. = Journal of Roman Studies [JRS] 43 (1953) 27–29.

³⁶ PEKÁRY, Th.: *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft*. Berlin, 1985. 47, 61. skk. (Das römische Herrscherbild III. Abt.) — Alapvető munkájában szinte valamennyi általam említett példát felhossa a könyvtárakban felállított császárszobrokra.

³⁷ WINKES, R.: *Pliny's Chapter on Roman Funeral Customs in the light of clipeatae imagines* = American Journal of Archeology [AJA] 83 (1979). 481–484. Képek a falfestményekről: FRANCISCIS, A. de: *The Pompeian Wall Paintings in the Villa of Oplontis*. Recklinghausen, 1975.

³⁸ *Scriptor(es) Historiae Augustae*. „Carius Carinus et Numerianus 11,3: illi statua non quasi Caesaris sed quasi rhetori decernerentur, ponenda in Bibliotheca Ulpia, cui subscriptum est: Numeriano Caesa-

Szerte a Római Birodalom területén található példákat arra, hogy könyvtárat a császárnak szenteltek. Kósz szigetén a philokaisar (a császár barátja) címet viselő Caius Stertinius Xenophon, Claudius háziorvosa alapított könyvtárat az Asklepióban,³⁹ amit τοῖς Σεβαστοῖς καὶ τῷ δάμῳ (a felségeknek és a népnek) ajánlott fel.⁴⁰

Az athéni Titus Flavius Pantainos könyvtára az egyik legjobban ismert és feltárt antik könyvtár, hála az amerikai régészek több évtizedes kutatómunkájának.⁴¹ Az épület maradványai az athéni Attalos-sztoa déli részén kerültek elő. Az alapításról szóló felirat⁴² tanúsága szerint 98 és 102 között épülhetett, amit az itt előkerült kerámia leletanyag is megerősít.⁴³ A felirat eleje fordításban így hangzik: „Athéna Poliasznak és Caesar Augustus Nerva Traianus Germanicus császárnak, s Athén város lakóinak, a Múzsák papja, a Bölcsesség barátja, Titus Flavius Pantainos. . .” A könyvtár közelében két márvány talapzat is előkerült, melyek a könyvtárral egy időben (102 előtt) készültek, s a rajtuk levő feliratok szerint mindkettőt Tib. Claudius Atticus Herodes — az ismert politikus, Herodes Atticus apja — állíttatta Traianus szobrai számára.⁴⁴ Leslie Shear szerint Atticus adományai a könyvtár legjelentősebb szobordíszai lehettek.⁴⁵

Az ifjabb Plinius bithyniai proconsulságának második évében, 113 januárja és szeptembere között a bithyniai Olympus melletti Prusában időzött (*Epistolae* X,81), ahol éppen nagy perpatvar folyt egy újonnan felállított oszlopcsarnok körül.⁴⁶ A prusai születésű Ti. Flavius Dion Cocceianus, közismertebb írói nevén Chrysostomos, már addig is számos építkezést folytatott szülővárosában, amit a lakosság nem nézett jó szemmel (*Orationes* 40,5–9; 45,11–15; 47,8–19; 48,11). Ebben az esetben

ri, oratori temporibus suis potentissimo” (Elhatározták, hogy szobrot állítanak neki, de nem mint császárnak, hanem mint szónoknak, az Ulpia-könyvtárban helyezik el, a következő aláírással: Numerianus császárnak, kora legnagyobb tehetségű szónokának).

³⁹ SHERWIN-WHITE, S. M.: *Ancient Cos*. Göttingen, 1978. 220. — A szigeten egyébként már Hippokratész idején is létezett könyvtár, amelynek a neves orvos volt a könyvtárosa (l. *Naturalis Historia*. 29,1–4). Egy késői anekdota szerint Hippokratész éppen azért hagyta el szülőföldjét, mert szeretett könyvtára leégett (TETZES: *Historiarum variarum chiliades*. VII. 963–965. Kiessling).

⁴⁰ A felirat szövegét l. PLATTHY: *i. m.* Nr. 113. — Az iszonyúan gazdag Xenophón (vö. PLINIUS: *Nat. Hist.* 29,3) több felirata is ismert a szigetről, l. HERZOG, R.: *Koische Forschungen und Funde*. Leipzig, 1899. Nr. 21–25.

⁴¹ Összefoglalóan l. THOMPSON, H. A.: — WHYCHERLEY, R. E.: *The Agora of Athens*. Princeton, 1972. 114–116. (The Athenian Agora, vol. XIV)

⁴² PLATTHY: *i. m.* Nr. 36. — Pantainos családjáról: PARSONS, A. W.: *A family of philosophers* = *Hesperia Suppl.* VIII (1949). 268–272.

⁴³ SHEAR, T. Leslie. *Hesperia* 42 (1973). 389.

⁴⁴ Az egyik a Pantainos-könyvtártól északra, az út mentén levő sztoánál (SHEAR, T. Leslie. *Hesperia* 42 (1973). 175–176), a másik az Athéna-kapunál került elő (VERDELIS, N. M.: *Bulletin Correspondance Hellénique* 71–72 (1947/48) 42–46). A két felirat szövege szó szerint megegyezik.

⁴⁵ „No doubt the building and the statue were dedicated at the same time and we may well suppose that Atticus' contribution to Pantainos' library was one of its principal sculptural adornments” (*Hesperia* 42 (1973). 176).

⁴⁶ SHERWIN — WHITE, A. N.: *The Letters of Pliny*. A Historical and Social Commentary. Oxford, 1966. 675–679.

amiatt támadt felháborodás, mert az oszlopcsarnokban, a császár szobrával megszentelt helyen egy síremléket állított fel családtagjai számára (*Oratio* 47,20). A döntőbírónak hívott Plinius maga is megsemmisítette a helyzetet:

„Ipse in praesenti fui, et vidi tuam quoque statuam in bibliotheca positam, id autem, in quo dicuntur sepulti filius et uxor Dionis, in area collocatum, quae porticibus includitur.” (Személyesen tartottam helyszíni szemlét, és meggyőződtem róla, hogy a szobrot a könyvtárban állították fel, a síremlék viszont, ahol állítólag Dion felesége és fia vannak eltemetve, egy oszlopcsarnokkal övezett térségben emelkedik.) (uo.)

Az épület tehát, amit Dión a császár szobrával is megtisztelt,⁴⁷ egy oszlopokkal körülvett, könyvtárként is funkcionáló udvaron állhatott.

A pergamoni Asklepeionban az ún. „oszlopos udvar” (Propylonhof) melletti helyiséget először Tirsch azonosította egy könyvtár épületének maradványaival.⁴⁸ A terem apszisa előtt egy szobortalapzatot találtak a következő felirattal: θεῶν Ἀδριανῶν Φλ(αυία) Μελετιύη (Hadrianus istent – ti. tiszteli – Flavia Melitiné).⁴⁹ K. Wendel szerint a kolosszális méretű császárszobor – melyet szinte teljes épségében sikerült megtalálni⁵⁰ –, Hadrianus 123-ban történt látogatásának tiszteletére készült, amely alkalomból valószínűleg a könyvtárat is jelentősen átépítették.

Az eddigiek alapján tehát alapvetően két típusba sorolhatjuk a könyvtárban felállított császárszobrokat. Az egyik, amely attribútumaival az uralkodót a nagy filozófusok, szónokok vagy irodalmárok közé sorolja – ezt általában a szenátus adományozza. A másik, általánosabban elterjedt forma egyszerűen az épület császárnak történő felajánlását erősíti meg az ott elhelyezett szoborral.

III. Írók, költők, szónokok portréi

Mint azt az előbbieken is láttuk, Germanicus képmását a szenátus határozata szerint inter auctores eloquentiae (az ékesszólás szerzői között) (Tacitus), illetve inter imagines virorum (férfiak képmásai között) (Tabula Hebana) állították fel az Apollón-templom melletti könyvtárban. Az irodalmárok és szónokok itt felállított portrészobroiról Plinius külön is megemlékezik enciklopédiájának szobrokról szóló fejezetében (*Naturalis Historia* XXXV,9–11), amelynek idevonatkozó szövegét érdemes teljes terjedelmében közölni:

⁴⁷ „Dio’s benefaction took a form well known from legal texts and inscriptions that of an official ‘promise’ (hyposcheris)”, I. JONES, C. P.: *The Roman World of Dio Chrysostom*. Cambridge–London, 1978. 112. skk.

⁴⁸ *Das Asklepeion von Pergamon*. Berlin, 1938. 40–43. – CALLMER: i. m. 175.

⁴⁹ HABICHT, C.: *Die Inschriften des Asklepeions*. Berlin, 1969. Nr. 6. 29.; Nr. 38. 84. (AvP VIII,3) – FINK, J. *Hermes* 83 (1955) 507. Nr. 6. – A szerző Flavia Meletinét egy papnővel azonosította, aki 163/64-ben állított szobrot Pireusban. Ez az azonosítás azonban minden alapot nélkülöz. L. még: GAY, M. Le: *Hadrien et l’Asklépeion de Pergame* = *Bulletin Correspondance Hellénique* 100 (1976). 351. skk.

⁵⁰ WENDEL, C.: *Bauliche Entwicklung*. . . 25. – A szobor illusztrációja: WEGNER, M.: *Hadrian*. Berlin, 1956. 59. Taf. 14b. (Das römische Herrscherbild II,3). L. még: INAN, J. – ROSENBAUM, E.: *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. London, 1966. 70. Nr. 31. Tab. 18,1.2. és 19.1. – Heintze inkább 124/5-re datálna a szobor keletkezését (*Gymnasium* 65 (1958). 474).

„Non est praetereundum et novicium inventum, siquidem non ex auro argentove, at certe ex aere in bibliothecis dicantur illis, quorum immortales animae in locis iisdem loquuntur, quin immo etiam quae non sunt finguntur, pariuntque desideria non traditos vultus, sicut in Homero evenit. Utique maius, ut equidem arbitror, nullum est felicitatis specimen quam semper omnes scire cupere, qualis fuerit aliquis. Asini Pollionis hoc Romae inventum, qui primus in orbe bibliothecam dicando ingenia hominum rem publicam fecit. An priores coeperint Alexandrae et Pergami reges, non facile dixerim. Imaginum amorem flagrasse quondam testes sunt Atticus ille Ciceronis edito de iis volumine, M. Varro benignissimo invento disertis voluminum suorum fecunditati etiam septingentorum inlustrium aliquo modo imaginibus, non passus intercidere figuras aut vetustatem aevi contra homines valere, inventor muneris etiam dis invidiosi, quando immortalitatem non solum dedi, verum etiam in omnes terras misit, ut praesentes esse ubique ceu di possent.” (Amellett az újmódi találmány mellett sem kell szóltanul elmennünk, hogy ha nem is aranyból vagy ezüstből, de legalábbis bronzból (szobrokat) állítanak a könyvtárakban azoknak, akiknek halhatatlan szellemei ugyanezen helyeken szólnak, sőt meg nem lévő (alakokat) is kitalálnak, s a vágy ránk nem hagyományozott arcképeket szül, mint az Homérosz esetében is történt. Mindenesetre úgy vélem, hogy nincs is nagyobb ismertetőjele a boldogságnak, mint mindig mindenkiről tudni akarni, hogy hogyan nézett ki. Rómában ezt Asinius Pollio találta fel, aki a földkerekségen elsőnek nyitva meg könyvtárát, az emberi tehetséget közüggvé tette. Hogy előbb kezdték-e ezt az alexandriai és pergamoni királyok, nem tudnám egykönnyen megmondani. Hogy egykor mekkora lánggal lobogott a képmások iránti szenvedély tüze, tanú rá Atticus, Cicero barátja, aki erről a témáról adott ki egy könyvet. M. Varro azután e nagyszerű találmánnyal könyveibe 700 neves kiválóság arcképét illesztette bele valamilyen módon, nem tudván elviselni, hogy ezek az alakok elveszsenek, vagy hogy az idő vasfoga ártson ezeknek az embereknek. Ez a foglalatosság az istenek számára is gyűlöletes volt, mivel nemcsak halhatatlanná tette őket, hanem ráadásul mindenfelé el is küldözgette azokat, hogy – miként az istenek – bárhol jelen lehessenek.)

Foglaljuk össze most néhány pontban, mit is tudhatunk meg Plinius előbbi eszmefuttatásából: 1. az írók bronz szobrainak felállítása a könyvtárakban új találmány; 2. a szobrok legtöbbször csak afféle „ideáltípusok”, hiszen az ábrázolt szerzők arcát már senki sem ismeri, ilyen pl. Homérosz esete is; 3. római könyvtárakban először Asinius Pollio állított fel szobrokat; 4. ennek a szokásnak a görög előzményeiről Pliniusnak nincs tudomása. A könyvtári szobrokról Plinius ezek után áttér az írók könyvekben előforduló arcképeire, amelyekkel kapcsolatban a következő megállapításokat teszi: 5. a régiek képmások iránti szenvedélyes szeretetéről Atticus, Cicero barátja adott ki könyvet; 6. a szerzők képmása mint illusztráció először Varrónál jelent meg, aki 700 író arcképét adta közre művében; 7. ezáltal világszerte ismertté tette őket, ami méltán vívta ki az istenek irigységét, mivel ez a lehetőség egyedül számukra van fenntartva.

Más forrásokból is pontosan tudjuk, hogy a legelső nyilvános római könyvtár Asinius Pollio nyitotta meg i. e. 39-ben, az Atrium Libertatisban,⁵¹ valóra váltva ezzel Caesar meghíúsult tervét.⁵² A könyvtár első vezetője M. Terentius Varro, a legelső latin nyelvű „könyvtártudományi” munka szerzője lett.⁵³ Később – mint arról

⁵¹ Valahol a Curia közelében lehetett, de közelebbi információnk nincsenek róla. Minden bizonnyal már ez is görög-római részleggel épült. CALLMER: *i. m.* 156. – WELIN, E.: *Studien zur Topographie des Forum Romanum*. Lund, 1953. 179. skk.

⁵² WENDEL, C. – GÖBER, W.: *Geschichte der Bibliotheken: Das griechisch-römische Altertum*. Wiesbaden, 1955. 119. – CALLMER; *i. m.* 156. skk.

⁵³ *De bibliothecis librorum III.* – mindössze öt szó maradt fenn belőle, amiből a mű tartalmára vonatkozóan semmi nem derül ki. (*Grammaticae Romanae Fragmenta*. ed. H. FUNAIOLI. Lipsiae, 1907. vol. I. Nr. 53–54.)

ugyancsak Plinius tudósít (*Naturalis Historia* VII,115) – képmását is elhelyezték ugyanitt: „M. Varronis in bibliotheca, quae prima in orbe ab Asinio Pollione ex manubiis publicata Romae est, unius viventis posita imago est” (Varro könyvtárában, amelyet a földkerekségen először Asinius Pollio nyitott meg a hadizsákmányokból Rómában, egy életnagyságú szobrát helyezték el). Varróról a továbbiakban még esik szó, előtte azonban térjünk rá arra a néhány idézetre, amelyből kiderül, ki mindenkinek állítottak szobrot a római közkönyvtárakban.

A császárok ízlése is befolyásolhatta, hogy kik kaphattak szobrot a könyvtártermekben. Tiberius különösen szerette Euphorion, Rhianas és Parthenios verseit: „quibus poetis admodum delectatus scripta omnium et imagines publicis bibliothecis inter veteres et praecipuos auctores dedicavit.” (Ezeket a költőket nagyon kedvelte, meghagyta, hogy írásaikat, képmásaikat a nyilvános könyvtárakban a régi, kiváló írók között állítsák ki.) (Suetonius, *Tiberius* 70,2) (Kis Ferencné ford.) Hogy kik lehettek ezek a „rég és elismert szerzők”, arra rávilágít egy szintén Suetonius által ránk hagyományozott anekdota. Eszerint Caligula annyira nem szerette a római irodalom hivatalos nagyságait, hogy Vergilius és Livius írásait és képmásait csaknem eltávolíttatta valamennyi nyilvános könyvtárból (Suetonius, *Gaius* 34,4). Az általunk ismert római portrészobrok közül ma mindössze egyetlen egyről állíthatjuk több-kevesebb bizonyossággal, hogy Vergiliusról mintázták.⁵⁴

A második századtól kezdve már egészen közönséges dolognak számított, hogy híres írók szobraikat még életükben felállították a közkönyvtárakban. Ez a tisztesség érte a fentebb említett Dion Chrysostomost is Korinthoszban: τὴν εἰκὼ τοῦ σώματος ἐποίησασθ ε καὶ ταύτην φέροντες ἀνεθήκατε εἰς τὰ βιβλία, εἰς προεδρίαν (alakom mását elkészíttették és azt behozván felállítottátok a könyvek közé, a társalgóban) (*Oratio* 37,8). Ez a szokás még az 5. században is előfordult, amint Sidonius Apollinaris verse mutatja (*Epistolae* IX,16,3):

Quam mihi indulsit populus Quirini,
blattifer vel quam tribuit senatus,
quam peritorum dedidit ordo consors
iudiciorum,
Cum meis poni statuam perennem
Nerva Traianus titulis videret,
inter auctores utriusque fixam
bybliothecae.

(Amivel nekem hódolt Quirinus népe, vagy amivel engem megajándékozott a zajongó szenátus, amit a tapasztalt bírák egyetértő rendje adott, / midőn látta Nerva Traianus, hogy címeimmel örök szobrot állítanak nekem, amit mindkét – ti. a görög és latin – könyvtár szerzői között fogok elhelyezni.)

Felmerülhet az a kérdés is, hogy vajon milyen alakú képmások lehettek a könyvtárakban felállítva? A Tabula Hebana, Tacitus és Plinius fentebb idézett szövegei azt sugallják, hogy az írók és költők esetében is pajzsportrékről lehetett szó, legaláb-

⁵⁴ Az eddigi viták és a szakirodalom összefoglalása: MCKAY, A. G.: *The Virgil Portraits* = Vergilius 30 (1984). 1–9.

bis az esetek nagyobb részében.⁵⁵ Irodalmi alakok ilyen típusú medaillon-portréit ismerjük a Villa Doriából (Aiszkhünosz, Démoszthenész)⁵⁶ és egy római költő szarkofágjáról (Menandrosz, Szophoklész).⁵⁷ 1981-ben az aphrodisiaszi ásatásokat végző K. T. Erim az ún. Sebasteion szélén épült i. sz. 3. század rotundában talált 9 db pajzsképet, amelyek többek között Püthagorászt, Apollónioszt (de melyiket?), Alkibiádeszt és Pindaroszt ábrázolták. Ez utóbbi szinte teljes épségben maradt fenn.⁵⁸ Mivel az Erim által „körkörös struktúrának” nevezett épületről semmi közelebbit nem tudunk, könyvtárral való esetleges azonosítása egyelőre nem lehetséges.

Ugyancsak az imago clipeaták gyakorisága mellett szól néhány olyan adat, amely már a könyvfestészet területére vezet át bennünket.

Plinius szerint először Varro adott ki írók képmásaival díszített könyvet, melynek *Hebdomadon (vel Imaginum) libri XV* volt a címe,⁵⁹ s 15 könyvben tartalmazott portrékat és alájuk írott magyarázó epigrammákat.⁶⁰ Vergilius és más költők képeivel díszített kiadások később is divatban voltak (vö. Martialis XIV,186 – Seneca, *De tranquillitate animi* 9,7 – Gellius, *Noctes Atticae* 3,10), s a bizonyítékok amelletl szólnak, hogy ezeknek a portréknak is medaillon-formájuk lehetett.⁶¹ Egy a korai 5. században készült Vergilius-kódex (Bibliotheca Vaticana, Cod. Lat. 3225. fol. 57v) az *Aeneis* VI. könyvének utolsó lapján a szemközti oldal (vagyis a VII. könyv) pajzsportréjának lenyomatát őrizte meg, ami egyben azt is jelenti, hogy minden egyes könyv elején egy-egy ilyen portré szerepelhetett. A híres Terentius-képmás mellett, amit szintén a Vatikáni Könyvtárban őriznek (Cod. Lat. 3868. fol. 23r) a milánói Ambrosianában is őriznek egy bizánci kéziratot (Cod. E. 37), amelyben 60 híres orvos portréja szerepel clipeus-formában. De annak az ismeretlen császárnak a portréja is pontosan ilyen, akinek medaillonja egy Agrimensor-kézirat elejéről ismert.⁶² Ezeknek az illusztrációknak az őstípusai egészen bizonyosan az ókori kiadásokra vezethetők vissza, az azokban szereplő imago clipeaták viszont legkönnyebben a könyvtárakban elhelyezett hasonló portrészobrokról készülhettek.

⁵⁵ WINKES, R.: *Clipeata imago*. Studien zu einer römischen Bildnisform. Bonn, 1969. 63–64.

⁵⁶ WINKES: *i. m.* 237–240. – RICHTER: II,217. Nr. 9. (Démoszthenész); 214. (Aiszkhülosz), fig. 1409.

⁵⁷ WINKES: *i. m.* 237–240. – RICHTER: II,227. (Menandrosz), vö. uő.: *The Menander Medaillons* = Athenische Mitteilungen 77 (1962) 250. skk. – RICHTER: I,125. (Szophoklész). Mindkét portré egy humanista kódexből ismert.

⁵⁸ ERIM, K. *American Journal of Archeology* 86 (1982) 568. – A Pindarosz-portré szerepel RICHTER könyvének újabb kiadásában: *The Portraits of the Greeks*. Oxford, 1984. 178. – A könyvtár felirátát l. PLATTHY, Nr. 174.

⁵⁹ *Grammaticae Romanae Fragmenta*, Nr. 68. 214.

⁶⁰ Ugyanezt tette Atticus is (vö. Cornelius NEPOS: *Atticus* 18,6), s a szokás a középkoron át egészen a humanista emblematikáig továbbélt.

⁶¹ WEITZMANN, K.: *Ancient book Illumination*. Cambridge, 1959. 116–127. (Martin Classical Lectures. vol. XVI.)

⁶² Vat. Cod. Pal. Lat. 1564. fol. ir – A kép alatti dedikáció szövege: Imperatoris tamquam Agrimensoriae supremi iudicis ac principis effigies (A császárnak, mint a földmérők legfelsőbb bírójának és fejedelmének arcképe). Vö.: DILKE, O.: *The Roman Land Surveyors*. Newton Abbot, 1971. – LORENZ: *i. m.* 227.

Természetesen ez csak az egyik megoldási lehetőség. A szokványosnak tekinthető portrék mellett főleg a villákból előkerült kettőshermák⁶³ is alkalmasak voltak a könyvtárak díszítésére, ahol a görög és a latin részleg úgy állt egymással szemben, mint ahogy ezeken a szobrokon is a hasonló római egyéniségek a görögökkel: Seneca Szókratésszal⁶⁴ vagy Hortensius Iszokratésszal.⁶⁵

Visszatérve Plinius idézett fejtegetésére: hogy a neves szerző forrásismerete mennyire egyoldalú volt ebben a kérdésben,⁶⁶ azt bizonyítja egyetlen nem római vonatkozású megjegyzése is. Tudja ugyan, hogy illene hivatkoznia a könyvtári szobrok kérdésében bizonyos görög előzményekre (mindenekelőtt az alexandriai könyvtárra), de ezekről egyáltalán nincs tudomása.

Az igazság az, hogy Alexandriával kapcsolatban mi sem vagyunk tájékozottabbak Pliniusnál.⁶⁷ Mindössze Ammianus Marcellinus, a 4. századi történetíró hivatkozik némi vergiliusi reminiscenciákkal a Serapion-könyvtár (nem a Museion!) szobraira:

„his accedunt altis sufflata fastigiis templa, inter quae eminent Serapeum, quod licet minuat exilitate verborum, atriis tamen columnatis amplissimis et spirantibus signorum figmentis, et reliqua operum multitudine ita est exornatum, ut post Capitolium . . . nihil orbis terrarum ambitiosius cernat” (ezekhez járulnak a magas oszlopokkal „felfúj” templomok, amelyek közül a Szerapion tűnik ki, amit bár a szavak egyszerűsége kisebbíteni fog, mégis oszlopokkal körülvevő tágas udvaraival, s szinte életet lehellő szobraival és egyéb műalkotások sokaságával úgy fel van ékesítve, hogy a Capitolium után . . . a földkerekségen nem láthatshz ennél nagyraavágóbb dolgot) (XII,16,12).

Sokkal jobb helyzetben vagyunk Pergamon esetében, ahol a szerzők szobrainak meglétét régészetiileg is bizonyítani tudjuk. A fellegrvárban 1883-tól 1888-ig tartó ásatások során tárták fel az Athéné-templom melletti könyvtárhelyiséget. A templom helyén, egy török erődítmény elbontásából származó törmelék között görög feliratokat találtak: írók és költők neveit.⁶⁸ A kövek az azóta megsemmisült bronzszobrok talapzatai voltak, s a következő neveket tartalmazták: Alkaiosz (Nr. 198), Hérodotosz (Nr. 199), Timotheosz (Nr. 200), Balakrosz (Nr. 201) és Apolloniosz (Nr. 202). Fraenkel szerint ide tartozik még hatodikként az a disztichon is, amit már az anconai Cyriacus is pergamoni feliratként közölt egyik kódexében.⁶⁹ Valószínűleg ez is egy szobortalapzaton szerepelt: Οὔνομά μὲν Σαπφῶ τῶσσον δ' ὄπερ ἐσχὼν ἀοιδῶν

⁶³ A villák magánkönyvtárainak szobraival itt nem foglalkozom. Az eddigi legteljesebb összefoglalást I. LORENZ: *i. m.* 36–40.

⁶⁴ SCHEFOLD, K.: *Die Bildnisse der antiken Dichter, Redner und Denker*. Bâle, 1943. 178. Nr. 3.

⁶⁵ A Villa Albani kettőshermája (Corpus Inscriptionum Latinarum [CIL] VI,1309 = VI,31595). Római írók feltételezhető kettősportréiról I. MORETTI, L. *Archaeologia Classica* 25–26 (1973/74) 464. skk. – A fennmaradt ábrázolásokról a legfrissebb publikáció: BALLY, J. Ch.: *Portraits d'orateurs et de poètes Latins* = *Revue d'Archéologie* 1987, 206–213.

⁶⁶ BLANKE K. J. – SEILLERS, E.: *The Elder ny's Chapters on the History of Art*. Chicago, 1976. p.XCI–XCII. (Plinius véleményem szerint is csak Varrót kivonatolta.)

⁶⁷ Az alexandriai Museionnak eddig a nyomát sem sikerült meegtalálni. Az irodalmi testimoniumok maradéktalan feldolgozása: BLUM, R.: *Kallimachos und die Literaturverzeichnis bei den Griechen*. Frankfurt am Main, 1977. 140–177. coll. (Archiv für Geschichte des Buchwesens. Bd. XVIII.)

⁶⁸ FABRICIUS, E. – SCHUHHARDT, C.: *Die Inschriften von Pergamon*. Berlin, 1890. 117–119. Nr. 198–202. (AvP VIII,1)

⁶⁹ *Corpus Inscriptionum Graecarum* [CIG].3555.

ἡ ἡλειῶν ἀνδρῶν ὄσσον ὁ Μαιονίδης (Nevem Szapphó: annyi női énekesen teszek túl, ahány férfin a Maionidész – vagyis Homérosz) (*Anthologia Palatina* VII,15 Dübner p. 276). A kérdés művészettörténeti oldala az, hogy a szobrok esetében vajon az Attalidák által készített új alkotásokról van-e szó, vagy pedig ismét csak klasszikus műalkotások másolataival van dolgunk, mint az Athéné-szobor esetében?⁷⁰ A költők-írók kiválasztásának szempontjait is érdemes kutatnunk. Alkaios és Szapphó lesboszi születésűek, Hérodotosz halikarnasszoszi, a lírikus Thimotheosz milétoszi,⁷¹ a két historikus közül Apolloniosz aphrodisziaszi,⁷² Balakroszról pedig egyetlen művének címén kívül semmit sem tudunk.⁷³ A felsorolt területek, Lesbosz, Milétosz vagy Kária nem voltak az Attalida birodalom részei, de azzal szoros összefüggésben szemlélhetők. Lorenz véleménye szerint a szobrokat valamikor a könyvtár felépítése (II. Eumenész, 197–159) és az Attalidák bukása (i. e. 133) között állították fel. A gyűjtemény felszámolásáról Plutarkhosztól értesülünk (*Vita Antonii* 58,5), aki elmondja, hogy a könyvtár anyagát Kleopatra kapta meg i. e. 47-ben, kárpótlásul az Alexandriában elégetett könyvekért.

Még mindig Pergamonnál maradvá: 1965-ben az Asklepeion könyvtáráról északkeletre húzódó ún. Hallenstraße környékén folytak az ásások, melyek során 5 szobortöredéket fedeztek fel a kutatók.⁷⁴ Ezek a következő írókat ábrázolják: Euripidészt (ún. „Farnese-stílus”, Mus. Nr. 773), Antiszthenészt (az athéni kynikus filozófust, Mus. Nr. 785), Xenophónt, a történetírót (Mus. Nr. 784) és valószínűleg Szókratészt (Mus. Nr. 772). Az ötödik mellszobornak csak a talapzata került elő, innen tudjuk, hogy a sokat emlegetett Dion Chrysostomosé volt. A szobrok stílusuk alapján egy csoportot alkotnak, valószínűleg a késő-hadrianusi, kora-antoninusi időkben készültek.⁷⁵ A leletanyag egy helyen került elő, a Hallenstraße északi oldalán fekvő kút mellől. Felállítási helyük vagy az út menti porticus, vagy az innen kb. 120 méterre levő könyvtár lehetett.

Végül – még mindig Pergamonnál maradvá – ki kell egészítenünk az Attalosz-könyvtárban előkerült szobortalapzatok sorát egy egészen különleges darabbal. 1881 májusában találták ezt is a szentélyben, együtt a többi költő és író szoborbázisával.⁷⁶ A 0,7 × 0,4 × 0,76 méteres kövön, amelyen egy bronzszobor talpának lenyomata is látszik, egy húszsoros epigramma is olvasható a Homérosz születéséről szóló ha-

⁷⁰ Itt és a következőkben az alábbi munkát követem: LORENZ, Th.: *Galerien von Griechischen Philosophen- und Dichterbildnissen bei den Römern*. Mainz, 1965. 4. skk.

⁷¹ *Perzsák* c. tragédiájának – amit valószínűleg 408/7-ben adtak elő Athénben – egy töredéke papi-ruszon került elő. Legutolsó kiadása T. H. JANSSENTÓL (Amsterdam, 1984). Az egyik Euripidész-életrajz (*Oxyrynchus Papyri*. 1176. frg. 39. col. 22.) szerint korábban igen népszerűtlen szerző volt.

⁷² *A Kária* (Kária története) c. munka szerzője (I. *Fragmente der Griechischen Historiker*. III C 740. p. 714–717.)

⁷³ *A Makedonika* (Makedónia története) c. műről van szó. (I. uo. III C 773. 767.)

⁷⁴ BOEHRINGER, E.: *Die Ausgrabungsarbeiten zu Pergamon im Jahre 1965: Marmorplastiken des Asklepeions und der Hallenstraße*. (R. HORN – BOEHRINGER, E.), *Archäologischer Anzeiger* 1966, 459–475. – DE LUCA, G.: *Das Asklepeion*. Berlin, 1984. 99. skk. (AvP XI,4)

⁷⁵ BOEHRINGER: *i. m.* 472.

⁷⁶ FABRICIUS – SCHUCHHARDT: *i. m.* 119–120. – LORENZ: *i. m.* 3. skk. – WENDEL – GÖBER: *i. m.* 86. Anm. 4.

gyománys toposz-témával. A felirat kiadója szerint azt egy gümnaszeionban fogalmazták, s ők adományozták a Homérosz-szobrot is a könyvtárnak. Bár a könyvtárak és az iskolák között kimutatható némi kapcsolat,⁷⁷ hasonló esetről eddig nem volt tudomásunk.

Homérosszal kapcsolatos utolsó adalékunk is. 1869-ben az athéni Pantainosz-könyvtárhoz közel eső bizánci kútban találtak egy töredékes férfiszobrot.⁷⁸ A kisebbik közülük, egy páncélba öltözött figura, az athéni Iaszón műve.⁷⁹ A két alak értelmezéséhez ugyancsak ez a szobor járult hozzá, a páncélon ugyanis tisztán kivehető Szküllá, Aiolosz, a szirének és Polüphémosz ábrázolása, vagyis a férfi az Odüsszeia allegorikus alakja lehetett. A másik szobor jobb oldalán viszont egy kard nyomai láthatók: ez tehát minden valószínűség szerint az Iliász perszifikációja volt. A feltevés fényesen beigazolódott 1953-ban, mikor az utóbbi szobor talapzata is előkerült. A bázison a következő felirat volt olvasható: Ἰλιάς ἡ νεῦ ' Ὀμηρον ἐγὼ καὶ πρόσθεν Ὀμήρ[ου] | Πάριστις ἴδουμαι τῶι μὲ τεκόντι νεῶ[ι]. (Iliász, akit Homérosz elé és Homérosz mögé is állítottak, úgy vagyok ismert, mint ifjú szülőtte).⁸⁰ Az, hogy az Iliász Homérosz ifjúságának szülőtte, szintén ismert toposz az ókori irodalomtörténetben (ld. pl. Pseudo-Longinos, *De sublimitate* 9,13), csakúgy, mint az nézet, hogy egyben ez is a nagyobb mű a kettő közül: ezzel magyarázható a két szobor közötti nagyságbeli eltérés is. A felirat egyben arra is enged következtetni, hogy a két figura még egy Homérosz-alakkal is ki volt egészítve. A Homérosz–Iliász–Odüsszeia szoborcsoport tehát a Pantainosz-könyvtár egyik legfőbb ékessége lehetett.

IV. Egyéb szobrok

Főleg az i. sz. 1. századtól kezdve számos adatunk van arról, hogy vagyonos és előkelő polgárok ajánlanak fel könyvtárakat azok teljes berendezésével együtt városuknak és az uralkodónak. T. Flavius Aemilianus Dyrrachiumban,⁸¹ egy bizonyos Rufus Epidaurosban,⁸² Gaius Stertinius Xenophón Kósz szigetén,⁸³ Iunior [. . .] Optatus Philippiben,⁸⁴ Q. Flavius Rogatianus Timgadban,⁸⁵ Comumban pedig az ifjabb Plinius.⁸⁶ A város hasznára végzett építkezésekért cserébe a település ma-

⁷⁷ Ezt a Pantainosz-könyvtár oszlopain talált graffitik is világosan jelzik, l. THOMPSON — WHYCHERLEY: *i. m.* 116. — *Hesperia* 29 (1960.) 344–347. — PLINIUS is többször említi a schola Octaviae-t a porticusban, ahol Augustus könyvtára is volt (*Naturalis Historia.* 35,114; 36,22; 36,29).

⁷⁸ THOMPSON — WHYCHERLEY: *i. m.* 115.

⁷⁹ *Inscriptiones Graecae* [IG]. II,4313

⁸⁰ H. A. THOMPSON, *Hesperia* 23 (1954). 62–65.

⁸¹ CIL III,607 (i. sz. 2. század)

⁸² IG IV,456 (i. sz. 2. század)

⁸³ *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 18 (1903). 193 (i. sz. 1. század)

⁸⁴ *Bulletin Correspondance Hellénique* 57 (1933). 316. Nr. 2. (i. sz. század)

⁸⁵ *Inscriptiones Latinae Selectae* (ed. Dessau) 9362 (i. sz. 2/3. század)

⁸⁶ PLINIUS: *Epistolae.* I,8,2 — vö. CIL V,5262

gisztrátusa, vagy az építkező egyik pártfogoltja rendszerint szobrot állított az adományozó tiszteletére.⁸⁷

Az építetők saját könyvtárukban felállított szobraira két régészeti adatunk van. Az egyik egy Athénben talált szobortalapzat, amelyen a gargettosi Ti. Flavius Pantainos, a róla elnevezett könyvtár alapítójának szobra állt.⁸⁸ A pentelicumi márványból készült hermát valószínűleg egyik kliense adományozhatta.⁸⁹

Másik adatunk az epheszoszi Celsus-könyvtárból származik, melyet az i. sz. 2. század első évtizedeiben kezdett el építeni Tib. Iul. Celsus Polemaianus proconsul,⁹⁰ s amit fia, Tib. Iul. Aquilas fejezett be. Minden bizonnyal ugyanő állíttatta azokat a szobrokat is, amelyek a könyvtár homlokzatán felállítva hirdetik apja erényeit: a szophiát (bölcsséget), az aretét (erényt) és az episztémét (tudomány). A negyedik szobor alatt az Ἐννοια Φιλίππου (Philipposz értelme) felirat található – ez talán az építésznek állít emléket.⁹¹

Rómában a szentélyek körül épített könyvtárak idővel valóságos glypto- és pinakothékákká váltak a bennük felhalmozott műkincs – szobrok és képek – következtében, melyeket főként Görögországból hoztak át az uralkodók. Különösen gazdag volt műkincsekben Asinius Pollio Atrium Libertatisa, ill. annak környéke (Plinius is Pollionis Asini monumentáról beszél).⁹² Itt volt elhelyezve többek között Praxitelész Apolló- és Neptunusz-szobra (*Naturalis Historia* 36,23), Képhiszodótosz Venusa (36,24), Szkopasz Vestáinak másolatai (36,25), s még további 12 értékes és nevezetes műkincs (36,33–34). Nem is csoda, ha maga Pollio is gyakran felkereste e helyet. Plinius többször emlegeti az Apollón-templomot is, mint ahol számos szobor található (36,28; 36,32 stb.). Elhelyezésükről Ovidius ír: „signa peregrinis ubi sunt alterna columnis” (ahol minden második külföldi – márványból készült – oszlop közében van egy-egy szobor) (*Tristia* III,1,61).

Mindezen felsorolt helyek közül azonban a legszebb Vespasianus Templum Pacisa lehetett (*Naturalis Historia* 34,84). Itt kapott helyet pl. Prótogenész Ialysusa (35,102), Nikomakhosz Scyllája (35,109) és számos híres festmény is (36,27; 36,58). A templom előtt állt egy kút Pheidiasz (Lüszipposz?) ökörszobrával, ami egészen a 6. századig fennmaradt, s még akkor is látható volt, amikor maga az épület már romokban hevert (I. Prokopiosz, *Bellum Gothicum* IV,21).

Ezek a könyvtárak és az azokat körülvevő épület-komplexumok tehát többé-kevésbé mint a klasszikus művészet múzeumi funkcionáltak Rómában. Ugyanez volt a helyzet az Augustus által 33-ban nővérének tiszteletére emelt Porticus Octaviaeival

⁸⁷ Dióznak is felajánlottak Prusában egy aranyszobrot, amit ő visszautasított (*Oratio* 44,2 – cf. JONES; *i. m.* 105.) Vö. BLANCK H.: *Porträt-Gemälde als Ehrendenkmäler* = Bonner Jahrbücher 168 (1968) 1–12.

⁸⁸ RAUBITSCHKEK, *Hesperia* 35 (1966). 247–248. Nr. 8. Pl. 66.

⁸⁹ A felirat kiegészítése szerint Gaius Iulius Hierophantész, az alapító barátja adományozta a szobrot patrónusának (Raubitschek).

⁹⁰ Az alapításról szóló feliratot I. PLATTHY: *i. m.* 128–129. – WILBERG, M. – THEUER, M. – EICHLER F. – KEIL, J.: *Forschungen in Ephesos*. Bd. V. Heft 1.: Die Bibliothek. Wien, 1953. 47–57.

⁹¹ WILBERG, W. és mások; *i. m.* 57. (Inschriften, Nr. 10.)

⁹² BECATTI, G.: *Lecture Pliniane: Le opere d'arte nei Monumenta Asini Pollionis e negli Horti Serviliani*. In: Studi in onore A. Calderini e R. Paribeni. Milan, 1956. III. 199–210.

is.⁹³ Suetoniustól tudjuk, hogy a könyvtár szervezését Augustus egy Melissus nevű grammatikusra bízta (*De grammaticis* 21). A könyvtár tisztségviselőinek fennmaradt epitáfiumaiból az is egyértelműen kiderül, hogy ez a bibliothéka is görög–latin részlegekre volt felosztva.⁹⁴ Az i. sz. 80-ban kitört tűzvészben ez az épület is leégett (vö. *Cassius Dio* LXVI,24,2), valószínűleg Domitianus építette újjá (Suetonius, *Domitianus* 20). Utolsó restaurálása szintén egy tűzvész után, Septimius Severus és Caracalla idején történt (i. sz. 203 körül). A ránk maradt építészeti részletek is ezt az építési periódust tükrözik.

Plinius több helyütt is említi az in Octaviae operibus (az Octavia-féle munkákban) található műalkotásokat (36,24; 36,34 stb.). Ez az elnevezés nyilván összefoglaló neve az itt található épületeknek, beleértve a könyvtárat, az iskolát, valamint a curiát is (l. 36,28: „in curia Octaviae”. Számunkra most a legérdekesebb Plinius azon utalása, amelyben Corneliának, a Gracchusok anyjának itt felállított szobrát említi.⁹⁵ Bár a sorozatos tűzvészek alatt igen sok műkincs elpusztulhatott, ez az egy szobor, ill. talapzata szerencsésen átvészelte az évszázadok pusztítását. Az 1878-as ásatási idején ugyanis felszínre hozták azt a szoborbázist,⁹⁶ melyen ez olvasható: Cornelia Africana f(ilia) Gracchorum (Africanus leánya Cornelia, a Gracchusok anyja) (CIL VI,31610) (97)⁹⁷

Az ókori könyvtárak, mint az a fentiekből kiderült, afféle „kulturcentrumok” voltak, a hozzájuk kapcsolódó épületekkel: szentéllyel, tanácsteremmel, kényelmes sé-talehetőséget nyújtó oszlopcsarnokokkal és iskolákkal együtt. A könyvtárépületek felállításánál mindenkor a reprezentatív jelleg volt az elsődleges szempont. Minden császár vagy magánszemély igyekezett a tőle telhető legnagyobb épületet kivitelezni, és azt az ott elhelyezett műkincsekkel nemcsak az irodalom, hanem a képzőművészetek tárházává tenni.

⁹³ CASSIUS Dio. XLIX, 43,8 – PLUTARCHOS: *Vita Marcelli*. 30,6 – Az építőmesterek legendás történetét l. PLINIUS: *Nat. Hist.* 36,42. – Modern régészeti feldolgozása: OLINDER, B.: *Porticus Octavia in Circo Flamínio*. Lund, 1974. 99. skk.

⁹⁴ CIL VI,2347, 2348, 4433, 4435.

⁹⁵ PLINIUS: *Nat. Hist.* 34,31. – Cato censorsága alatt nem tudta elérni, hogy nőknek ne állítsanak szobrokat, s ekkor emelték a Cornelia-émlékművet is.

⁹⁶ OLINDER: *i. m.* 101. Note 81.

⁹⁷ Ugyancsak a talapzaton olvasható az opus Tisicratis (Tisicrates műve) felirat, ami nyilvánvalóan későbbi, és másodlagos felhasználásra utal. Ennek dátuma a 3.–4. századra tehető. L. OLINDER: *i. m.* 101. Note 81.

GRÜLL, TIBOR

Statues in Greek and Roman Public Libraries

The first libraries of the Hellenistic and Roman Age were special institutions including art collections, schools, promenades and halls as well. In modern terms they could be called scientific and art centers. According to ancient literary and archeological records the library buildings were luxuriously decorated, mostly with statues. Since the earliest libraries were situated in temples, statues of gods and goddesses could obviously be found there. The second most important group was that of the emperors, for the majority of libraries were dedicated to them. The emperors were usually proud of getting a place among the portraits of writers, poets and orators who were represented mostly by shield-portraits (*imagines clipeatae*) on the columns and walls of the libraries. This might be the reason why classical authors were depicted in such medal-shaped pictures in the illustrated medieval manuscripts. The tradition of collecting art treasures in the public libraries was renewed during the Renaissance.